

KARÁDI ZSOLT

Móricz Zsigmond és „az ötletek tűzmestere”

Móricz és Nagy Endre

I.

Móricz Zsigmond 1927. május 22-én a *Magyarország* hasábjain közzétett egy írást *Levél Nagy Endréhez* címmel.¹ A régi barátához szóló szöveg apropóját az adja, hogy a magyar kabaré atyjának nemrégén jelent meg *Lukits Milos kalandjai* című könyve. A Móricz-mű a levél, a tárcsa és a könyvismertetés furcsa elegye. Eszerint a szerző Leányfalu felé hajózik, s útközben figyeli a fedélzeten körülötte lévő embereket. Egyszer csak, miközben az Ismeretlennel néz szembe, eszébe jut egyik szegény újságíró társa, aki hirtelen lefordult a székről és meghalt. Az író ennek kapcsán arról beszél, mi lenne, ha a halál órá is így leselkedne, ha benne lenne az éppen fogyasztott feketében vagy a levegőben... Ekkor megpillant a hajó ablakán egy golyónyomot, amely annak emléke, hogy a kommün alatt a szentendrei partról rálóttek. Megkérdi: „...mi lenne, ha egy ismeretlen s láthatatlan golyó...” Az elmékedést azt szakítja meg, hogy zsebéből épp akkor kifordul egy takaros könyv, amelyet a felesége tett oda, mert neki nagyon tetszett. Nagy Endre Lukits Milos-kötetéről van szó. Mielőtt Móricz belelapozna, megjegyzi: „Régen nem olvastam magyar könyvet: nem tudok olvasni, el van rontva az ember, aki ír... Az, ami másnak öröm és hangulat, nekünk ipar és verseny...”² „De ez a könyv azonban megragadott, sodort s feledtem, hogy írás...”³ Fellapozza a kiadványt, amely megragadja fantáziáját, s repíti a fantasztikumba.

Ez után Móricz Zsigmond hosszan leírja, miről szól az *Állami gyilkolda*, amely rendkívüli hatást gyakorolt rá. A mű egyes szám első személyű narrátort alkalmaz; Móricz az írást Nagy Endre saját történeteként olvassa, mondván: „Eloolvastam az első novellát (...), abban az van elbeszélve, hogy te egyszer Norvégiában egy kikötővárosban jártál fiatalkorodban, Thuëzandban...”⁴ A továbbiakban is fenntartja a tegező formulát, amely

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Levél Nagy Endréhez*. In: MÓRICZ ZSIGMOND: *Tanulmányok I.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1978. Szépirodalmi, 537–539. [MÓRICZ, 1978.]

² MÓRICZ, 1978. 537.

³ MÓRICZ, 1978. 538.

⁴ MÓRICZ, 1978. 538. A Nagy Endre-kötet (NAGY ENDRE: *Lukits Milos kalandjai*. Budapest, 1927. Genius [NAGY, 1927.]) *Előszava* tisztázni próbálja, ki is a címszereplő, „akinek rendszertelen és kocsmaasztalok mellett elszórt elbeszéléseit a nyilvánosság számára” az író most összegyűjtötte. Lukits, az éjjeli korrektor, a Cholnoky Viktorral és a szerzővel történt hajnali iddogálásaik alkalmával – az ötödik-hatodik spicceren túljutva – „[t]öbbször bevezetés és mindenféle apropos nélkül kezdett elbeszéléseibe, amelynek primitív, mondhatnám dilettáns formáit élet és meggyőződés fűtötte át.” A furfangos Nagy Endre azonban a történetek igaz voltának elbizonytalanításával, é

megerősíti az én-elbeszélés látszatát: azt, hogy a fantasztikus események az elbeszélővel történtek meg. Móricz *te*-ként szólítja meg a novella hőseit, aki Thuëzandban munkanélküliként tengődik, ezért öngyilkos akar lenni. A hajókorláton áthajoló, s onnan a mélybe zuhanó férfit beszállítják egy öngyilkosok számára fenntartott intézménybe. Itt a hős a gazdagon terített asztalok között már-már jól érezni magát, amikor a számára vonzó szőke lány egy cikk narancstól holtan esik össze, akivel pedig beszél, azt feneketlen kút nyeli el, a pázsitban, a kövek között viperák futnak ki. Innen csak menekülni lehet... Móricz felismeri, hogy a történet az egész emberi lét szimbóluma: „Ez az egész élet, amelybe a túlsó életből vetettük át magunkat, s ahol csak addig létezőnk, míg az Ismeretlen, aki játszik velünk – ó, hogy lehet, hogy soha nem unja el a játékot –, míg az Ismeretlen ki nem oltja életünk kicsi mécsesét...”⁵ A nyílt levél végén Móricz őszinte elismeréssel nyilatkozik barátja művéről: „Soha ennél jobban szíven nem talált mese; köszönöm neked, mert felibe emelt az életnek és a halálnak, és emberi volt és költői és remekül megírva.”⁶ Nagy Endre aligha kaphatott volna dicséretesebb és elismerőbb mondatot.⁷ De hát ki is volt ő, aki efféle elragadtatott szavakat váltott ki Móricz Zsigmondból?

amikor is azt mondja: „[a] legrészeletesebb földrajzi könyvekkel próbáltam utólagosan elbeszéléseinek ténybeli adatait ellenőrizni és – bevallom – legtöbbször ez nem sikerült, úgyhogy végzetül magam is kénytelen voltam kételkedni szavahihetőségében.” (NAGY, 1927. 3.) A *Még egy előszó* című fejezetben Nagy Endre ismét biztosítja olvasóit arról, hogy – noha a kötet első két munkájának, az Állami gyilkoldának és *Az ellopott menyországnak* megjelenése után gyakran úgy érzi, mintha a szövegek minden kifejezését „adoptálta” volna (mintha azok „magam elméjének édes szülőjé lett volna”) –, Lukits Milos szavait tolmácsolja: az ő „zavaros elbeszéléseit írom össze a közönség számára.” Ugyanakkor – ismét bizonygatva megbízhatóságát – kiemeli: „Házi könyvtáram valamennyi forrásmunkájában se sikerült olyan adatot találnom, amely Lukits Milos elbeszéléseinek ténybeli állításait megerősíthette volna. Most már nyugodt biztonsággal kifejezhetem azt a meggyőződésemet, hogy Lukits Milos ez eseményeket sosem élte át a valóságban (...) Hiszen a valóság is csak a képzelet egyik formája (...) Biztos, hogy azokat a tájakat, amelyekről Lukits Milos beszél, geográfus sose látta...” (NAGY, 1927. 29–31.) Így igaz: a főntebb említett Thuëzand nem létező város; Norvégiának nincs ilyen települése. (Vö.: https://wikihuhu.top/wiki/list_of_towns_and_cities_in_norway. Letöltés: 2022. június 29.) A (nyilvánvalóan) fiktív história további izgalmas mozzanata az, amikor a főszereplő – megtudván társától, hogy az öngyilkosok számára fenntartott intézmény gyönyörű kertjében „kiszámíthatatlan véletlenek mögé” rejtik a halált – rémülten dadogja: „De hiszen ez borzasztó!... Ördögi gondolat!... Emellett a Mirbeau „Jardin de supplices”-e valósággal Epicur kertje!” (NAGY, 1927. 15.) Octave Mirbeau: *A kínok kertje* című, 1899-ben született regénye 1921-ben jelent meg magyarul. <https://mek.oszk.hu/17700/17781/pdf/17781ocr.pdf>. (Letöltés: 2022. június 30.) A *Nyugatban* Ambrus Zoltán ezt írta róla: „A *Le Jardin des Supplices* még olyanokat is megbotránkoztatott, akik előbb egészen elfogulatlanul olvasták munkáit. Majdnem közvélemény volt, hogy itt már olyan ember árulja el magát, akinek a kegyetlenség alaptermészete és akinek betegsége, hogy: csak a testi gyötrellem látásában találhat gyönyört. Pedig Mirbeau-nak volt oka azt hinnie, hogy fantáziája és írói ereje talán egyik könyvében sem nyilatkozott meg akkora hatalommal, mint ebben a kínai históriában, amelyben bizonyára meg- és elriasztóan sok a vérgőz és a más efféle rémség.” AMBRUS ZOLTÁN: Mirbeau. *Nyugat*, 1917. 5. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2022. június 30.) A mű szerkezete hasonló *Az állami gyilkoldáéhoz*; eme könyv elején is néhányan beszélgetnek (éppen a gyilkolás filozófiáját fejtegetik), s a főcselekményt majd az egyik szereplő meséli el. Nem állítom, hogy a Párizsért és a francia kultúráért rajongó Nagy Endre e mű hatása alatt dolgozta ki novelláját, mindenesetre elgondolkodtat, miért adja hőse szájába éppen *ezt* a mondatot. Epicur kertjéről az tudható, hogy Epikurosz görög filozófus (Kr. e. 341–270) Kr. e. 306-ban 80 mináért vásárolta meg Athénban a *képoszt*, a kertet, s itt rendezte be iskoláját. Itt tanított Kr. e. 270-ben bekövetkezett haláláig. (Az epikureus irányzatot nevezik a *képoszt*, vagyis a kert filozófiájának is. Vö.: Magyar Nagylexikon, 10. Főszerk. BÁRÁNY LÁSZLÓNÉ. Budapest, 2000. Magyar Nagylexikon Kiadó, 782.

⁵ MÓRICZ, 1978. 539.

⁶ MÓRICZ, 1978. 539.

⁷ A novella a kötet megjelenés előtt már napvilágot látott a *Nyugatban*: NAGY ENDRE: Különös úti élmények I. Állami gyilkolda. *Nyugat*, 1926. 3. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2022. június 25.)

II.

Nagy Endre (is) a magyar irodalom csaknem elfeledett alkotói közé tartozik. Kortársainak egy része, s a róla valamit tudó utókor ítélkezői is többnyire a *pesti kabaré atyjaként* emlegetik. Kétségtelen, hogy életének jelentős hányadában különböző kisebb-nagyobb színpadokon volt konferanszié. Ugyanakkor rengeteget írt: megjelent műveinek tekintélyes része regény, novella, tárca és színdarab. A nagyszülősi születésű, 1877 és 1938 között élt Nagy Endre – mint azt az *Egy város regényében* megírta – Nagyváradon kötött barátságot Ady Endrével és Bíró Lajossal. Eredetileg színésznek készült, családja ellenben mérnököt szeretett volna belőle faragni. Pesten egy évig jogásznak tanult, később azonban váradi jogi akadémián folytatta tanulmányait. Jókai hatása alatt írni kezdett. Váradon lett újságíró: Halász Lajos szerződtette a Szabadsághoz. Pályájának következő állomása Budapest, ahol a *Magyar Szó*, a *Vasárnapi Újság*, a *Pesti Napló*, s az *Új Idők* közölte munkáit. 1908-ban megalapította a Modern Színpadot, az első magyar igényes műsorral jelentkező kabarét. Az 1913-ig az Andrássy út 69. alatt működő intézmény hamarosan irodalmi szintű műsorokkal lépett a közönség elé: olyan szerzők munkái hangoztak el itt, mint Csokonai Vitéz Mihály, Tinódi Lantos Sebestyén és Petőfi Sándor, illetve Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Kiss József, Heltai Jenő, Ignotus, Gábor Andor, Somlyó Zoltán, Szép Ernő – Lányi Viktor, Szirmai Albert, Reinitz Béla és Zerkovitz Béla megzenésítésében. 1909. március 4-én itt hangoztak el először Reinitz Béla Ady dalai.⁸ Nagy Endre irányítása alatt a színház nagy hatású társadalomkritikai fórummá vált. Erre utal Ady 1912 nyarán keletkezett cikke, amelyben így ír: „Szinte jóleső, hogy van egy hely még, ahol a komizságokat valóban komizságoknak merik látni és bélyegezni, egy kis színpadi fórum, mely fölér egy ál-parlamenttel.”⁹

Nagy Endre 1913-ban egy esztendőre családostul Párizsba költözött. A kabaréból korábban annyi pénzt keresett, hogy itt hét szobás lakást tudott bérelni; gyermekei francia iskolába jártak. Ő azonban – mint ezt a *Párizs, 1913* című regényében megfogalmazta – mégsem boldog. Örökké és menthetetlenül idegennek érzi magát a Diadalív árnyékában.¹⁰ Amikor kitört az első világháború, önkéntesnek jelentkezett a frontra...

Hazatérve onnan előbb *Az Est*, majd a *Budapesti Hírlap* újságírója lett. A színházhoz sem lett hűtlen: 1921-től a Gresham, 1923-tól a Pesti Kabaré igazgatójaként konferált rendületlenül. 1924 és 1929 között a Teréz körúti Színpad társigazgatója volt.

Móriczsal való jó kapcsolata a húszas években válik közelivé, majd akkor lesz egyre közvetlenebb, amikor az író – Osvát öngyilkossága után – Babitscsal közösen jegyzi a *Nyugatot*. Nagy 1924-ben portrét közölt a folyóiratban Móriczról, akinek külsejét és

⁸ BÁNOS TIBOR: A pesti kabaré. In: Magyar Színháztörténet 1873–1920. Szerk. Gajdó Tamás. Budapest, 2001. Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 667–668.

⁹ ADY ENDRE: Nagy Endre fóruma, Nyugat, 1912. 15. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00109/03504.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) Újraaközlve: Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok X. S. a. r.: Láng József és Vezér Erzsébet. Budapest, 1973. Akadémiai Kiadó, 198.

¹⁰ NAGY ENDRE: Párizs, 1913. In: N. E.: Várad – Pest – Párizs. Budapest, 1958. Szépirodalmi, 465–468.

lelki habitusát egyaránt igyekeznek jellemezni. A nem túl mély közlemény inkább napilap-jellegű eszmefuttatás, mintsem irodalmi igényességű arckép, amely azért rávilágít Móricz néhány sajátos vonására.¹¹

Nagy Endre neve Móricz Zsigmond naplóiban 1924-től több helyen feltűnik, 1925-től pedig néhányszor levélben fordul hozzá. 1925. március 10-én ezt jegyzi fel: „Nagy Endre dolgozik, mindent elvégez, amit tud. Kabarét ír és játszik: a felesége a modellje volt, ma a menedzsere. Az köti a szerződést számára, mint egy rossz gyerekről gondoskodik róla, s képessé tette arra, hogy a mi fogalmaink szerint rengeteget keressen. Lányát Párizsban, fiát Berlinben neveli, ötvenmillió kevés neki egy hónapra.”¹²

E bejegyzés után nem sokkal, 1925. március 30-án Holics Eugénia öngyilkos lett, s április 2-án meghalt. A *Nyugat* 1925. május 16-i számában Nagy Endre közzétette *Janka* című megható portréját.¹³ Erre a cikkre reagál Móricz az aznap írott levelében:

Salgótarján, 1925. máj. 16.

Kedves, kedves jó Endrém,

egész úton sírtam. Mélyen megrendített az írásod, amely azonfelül, hogy gyönyörű s művészi kép – igaz és szív és szeretet és megértés. Hogy szeretett Téged. Tán az egyetlen voltál, akit kezdettől végig egyenlően.

Feleségedet is.
Csókol Zsiga

Sógoromnál vagyok itt.¹⁴

Móricz és Nagy Endre barátságának egyik, némileg disszonáns mozzanata 1929 nyarához kapcsolódik:¹⁵ az írótt ekkor avatták díszpolgárrá szülőhelyén, Tiszacsécsén. Az ünnep történetét Hamar Péter gondosan rekonstruálta.¹⁶ A felemásra sikeredett, s

¹¹ NAGY ENDRE: Móricz Zsigmond arcképe. *Nyugat*, 1924. 4. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) A cikk majd – a Jankáról készített portréval együtt – megjelenik a NAGY ENDRE *Hajnali beszélgetések Lukits Milossal* című kötetében. Lásd Budapest, 1930. Genius (Móricz Zsigmond arcképe, 89–93.; Janka. Móricz Zsigmondné, 95–100.)

¹² MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók 1924–1925*. S. a. r.: Szilágyi Zsófia Júlia és Cséve Anna. Budapest, 2010. Noran Kiadó. 338. [MÓRICZ, 2010.] Nagy Endre anyagi helyzetére vonatkozóan lásd még az 1935. augusztus 2-i napló-részletet: MÓRICZ VIRÁG: *Tíz év II*. Budapest, 1981. Szépirodalmi, 503. [MÓRICZ VIRÁG, II. 1981.]

¹³ NAGY ENDRE: *Janka*. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) Lásd a 11. sz. lábjegyzetet.

¹⁴ Móricz Zsigmond levelei I. S. a. r. és a jegyzeteket írta F. CSANAK DÓRA. Budapest, 1963. Akadémiai, 175. [F. CSANAK, I. 1963.]

¹⁵ Az esetre Hamar Péter hívta fel a figyelmemet.

¹⁶ HAMAR PÉTER: „A bölcső még ma is megvan. Most kilenc éve adta ajándékba Tiszacsécsé községe, mikor díszpolgárává választott” In: H. P.: *Ködcösítés nélkül*. Budapest, 2008. Kairosz, 83–110. [HAMAR, 2008.]

a szakirodalomban is több csúsztatással szereplő esemény (amelyre Móriczot két lánya, Gyöngyi és Lili, felesége, Simonyi Mária, valamint Kárpáti Aurél, Nagy Imre, továbbá két újságíró, Dernői Kocsis László és Bakos Ákos kísérette el¹⁷) nyilván másképp érintette őt, mint a kívülállókat. Számára Cséce mindig is „tündérsziget” maradt,¹⁸ míg az idegen, jelesül most Nagy Endre, kendőztelenül rögzíti a faluban tapasztalt nyomorúságot. *Száraz riport* című írásában¹⁹ erős szavakkal számol be a tiszacsécei állapotokról: „Néhány magyarruhás leány is volt, de népművészetnek, sőt iparkodásnak nyoma se volt a ruháján. A többi selejtes városi ruhába öltözködött. A legények is mintha egy városi zsidóruhásnál szedték volna össze találomra az öltözetüket. Láttam egy legényt, akinek sportsapkája volt, bricsesze, fekete harisnyája és bőrkamásniája. Fiúk, leányok általában szőkék, mint valami szláv faluban. Arcukon semmiféle egységes faji jelleg nem látható. Néhány napja jöttem csak meg a Rajna völgyéből, ahol ezerszámra láttam leányokat, legényeket, azokhoz mérten ezek feltűnően rosszul tápláltak és beteges testalkatúak. Sok a forradás és a tüdővész.”²⁰ A riportot hatásos mondattal zárja: A szónoklatok sokáig tartottak, ráértem körülnézni. Móricz Zsigmond valamennyi parasztját megismertem, csak éppen a daliás, nagytratorő Turi Danit kerestem hiába. Azt hiszem, ezt az egyet csak Móricz Zsigmondban találhatnám meg.”²¹

A fővárosban élő, Európa több országában (később majd Amerikában is) megforduló Nagy Endre realista, már-már naturalista képet fest Tiszacséce népéről.²² A riportra Móricz 1929. július 18-án, Leányfalun kelt levelében válaszol, amelynek felütése megbántottságot sejtet: „Kedves Bandim, így sértettem én meg oly sokszor a falu érzékenységét, mint most te az enyémet.”²³ A továbbiakban – a *Száraz riport* adatait kiegészítendő, pontosítandó – tényeket sorol Tiszacséce lélekszámáról, az emberek szegénységéről, egészségéről és a leventékről, majd Nagy Endre záró bekezdéséhez („A szónoklatok sokáig tartottak, ráértem körülnézni. Móricz Zsigmond valamennyi parasztját megismertem, csak éppen a daliás, nagytratorő Turi Danit kerestem hiába”) az írói alakteremtés létjogának védelmében hozzáfűzi: „Nézd meg azt a két parasztot, akivel le vagyok fényképezve és megleled a Turi Dani figurák válfaját is. Ahhoz, hogy

¹⁷ HAMAR, 2008. 95.

¹⁸ HAMAR, 2008. 100.

¹⁹ NAGY ENDRE: Száraz riport. Móricz Zsigmond jubileumáról. Nyugat, 1929. július 16. 70–71. (1929. 14. sz.) <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 29.) [NAGY, 1929.]

²⁰ NAGY, 1929.

²¹ NAGY, 1929.

²² Hamar Péter is idéz egy részletet Nagy Endrének fiához írott leveléből, amelyben még a *Száraz riport*hoz képest is nyomasztóbb helyzetrajzot nyújt: „Nézem a lovas daliákat, a fehér ruhás lányokat, az egész ünneplő falut: csupa elkorcsosodott, lerongyolt ember az emberi szépségnek minden nyoma nélkül. Nagyon sokan meztláb voltak (vasárnap volt!) és még többnek sebforradással volt tele a nyaka, arca. Nem a fajnak, hanem a nyomornak a közös stigmája volt rajtuk.” HAMAR, 2008. 100. A levél így folytatódik: „Értelmetlenül nézték az egész ünnepélyt, beszéltem velük, annyit tudtak az egészségből, hogy az öreg Móricznak, az ácsnak a fia »úr« lett Pesten és most borzasztó gazdag ember és még a képviselők is paroláznak vele (...) Persze volt rengeteg szónoklat magyar kultúrfőlényről, a magyar nép szeretetéről, sőt az irodalomról is. A nép pedig ott állott meztláb, rongyosan és szájátva hallgatta...” Közlétesí SzCHEIBER SÁNDOR: Két Móricz Zsigmond-dokumentum. It, 1958. 2. sz. 275. [SCHEIBER, 1958.] (A levelet közli a Móricz Zsigmond levelei I. [F. CSANAK, I. 1963. 429.]) Móricz nyilván nem ismerte, nem ismerhette ezt a szöveget.

²³ Móricz Zsigmond levele Nagy Endrének. Kelt [Leányfalun], 1929. júl. 18. In: F. CSANAK, 1963. 300.

egy élő ember regényhős legyen, nem kell a regényt végigélnie, hanem elég, ha egy-egy lelki megvillanást megérez benne az író, aki figyel.”²⁴ A levél végére Móricz korábban nehezményező szavai megenyhülnek, s a régi barátság hangján szól: „Különben kedves, szerető cikked igen jólesett és vasárnapra okvetlen várunk reconnaissance-vizitre itt Leányfaluban a Nagyságos Asszonnyal és gyerekeiddel együtt, kézcsók és ölelés kinek-kinek mi dukál. Szeretettel Zsiga”.²⁵

Móricz Zsigmond és Nagy Endre kapcsolatának dokumentumai között akadnak olyanok is, amelyek kevéssé hízelgők a barátra nézve. Naplóiban Móricz olyan, „magánhasználatra” szánt kijelentéseket is tesz, amelyek pillanatnyi érzelmi felindulásait, olykor gyorsan múló felháborodásait rögzíti. Az 1929. szeptember 3-i bejegyzés a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* nemzeti színházbeli halovány próbája kapcsán idézi Nagy Endrének a szünetben elmondott szavait: „Mindig mondtam én, hogy Móricz Zsigmond soha nem fog tudni darabot írni. Mert a színpadon egy külön színpadi élet van, amelynek a valósághoz semmi köze.”²⁶

Ismeretes, hogy Móricz – különösen második házassága idején – milyen harcot folytatott a drámával és a színpaddal. (A konfliktusról nem egy bírálatában a kritikus jó barát, Schöpflin Aladár is megemlékezett.) Ehhez a küzdelemhez tartozik az 1929. szeptember 30-i részlet is, amely a *Szépasszony kocsisa* című, 1929. szeptember 6-án, a Magyar Színházban bemutatott három felvonásos színdarabhoz kapcsolódik. A mű, amely megbukott, számos esetben tűnik fel a naplókban. Szeptember 30-án, a darabot gyöngének tartó olvasói levél kapcsán indul az elmélkedés. Ennek elején – ahol Móricz melleleg felsóhajt – „[a]z Úri muri játszása alatt rájöttem, hogy valójában nem tudok színpadra írni”²⁷ – emlegeti (némi rosszmájú irigységgel) Nagyt: „Ma jön a *Nyugat*, s ebben Nagy Endre, a kabarégiccsek mestere, akinek két emeletes háza van Pesten, azt írja, hogy Móricz Zsigmond csak nagy alkotásra való, az ilyenhez nem ért, ne is értsen.”²⁸ A hosszabb füstölgés közepén Móricz – visszatekintve korábbi regénydramatizálásaira – konklúzióként rögzíti: „Színpadra írni, egészen más, mint regénybe.”²⁹ A saját színművével nyilván elfogult Móricz Zsigmond a bejegyzés végén visszatér az azt indító gondolatokhoz: „Csodálatos, hogy az ilyen taknyos, mint ez a szegény Nagy Endre, aki elképzeltetlen sületlenségekkel szórakoztatta a közönséget – nem mint conferancier, mert abban remek, s azért szeretem őt változatlanul –, de

²⁴ F. CSANAK, 1963. I. 301.

²⁵ F. CSANAK, 1963. I. 301.

²⁶ MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1926–1929. S. a. r. Cséve Anna és Szilágyi Zsófia Júlia, Budapest, 2012. Noran Könyvesház, 543. [MÓRICZ, 2012.]

²⁷ MÓRICZ, 2012. 578.

²⁸ MÓRICZ, 2012. 579.

²⁹ MÓRICZ, 2012. 579. A cikk, amelyre Móricz utal, Nagy Endrének a *Nyugat*-ban 1929. október 1-jén megjelent írása. (Az október 1. ellentmond a naplójegyzet szeptember 30-i dátumának...) NAGY ENDRE: Nehéz a giccs!, *Nyugat*, 1929. 19. sz. Lásd <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) Ebben a szerző Kálmán Imréről, Bartók Béláról, Ady Endréről és Márk Lajosról közöl anekdotát, amelyekben azt példázza, milyen nehéz a művésznek giccsot alkotnia. (A Móriczot idéző szöveg sugallata szerint a *Szépasszony kocsisa* giccs...) Gellért Oszkár szerint a cikk olvastán Móricz dühösen mondta: „Nagy Endre nem színkritikus!” GELLÉRT OSZKÁR: Kortársaim. Budapest, 1954. Művelt Nép, 122. [GELLÉRT, 1954.] Gellért emlékezése a *Nehéz a giccs!* kapcsán: GELLÉRT, 1954. 122–126.

mint író; hogy ez merészel a fejemhez vágni adomákat: hogy Márk Lajos, egy igazi giccsművész, nagyobb idealista nálam.”³⁰

E pár sorból érdemes kiemelni azt, hogyan hárit el Móricz mindenfajta kritikát. A naplókban sok helyen találunk író társait, barátait is meg- és elítélő sorokat; elég Molnár Ferenc vagy Schöpflin Aladár nevét említeni. A fentebbi idézettel összefüggésben megjegyzendő, hogy itt Móricz Nagy Endrét, mint író-t kevéssé becsüli, konferansziéként azonban elismeri, sőt szereti. E kettősség közös életük további részében is bizonyára fennáll, habár ilyen direkt módon nem jelentkezik.

III.

Móricz Virágtól tudjuk, hogy Móricz Zsigmond mekkora lendülettel állt neki a *Nyugat* szerkesztésének. Ezt a korszakot ő és Szilágyi Zsófia könyveikben aprólékosan feltárták.³¹ E folyamatot nem részletezem, csak Nagy Endrére és a Nyugat-Barátok Körére összpontosítok.

Móricz Virág könyve szerint apja 1930 őszén, Kosztolányinak a PEN Club elnökévé történt megválasztása után kezdett töprengeni azon, hogy Magyarországon nincsenek igazi irodalmi körök. Az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság „öregurak” gyülekezete. Móricznak volt egy korábbi terve, a Nyugat Barátok Irodalmi Szövetsége: itt már említette a vitadélutánokat, az írói találkozásokat, a felolvasásokat. Az összejövetelek szervezője és vezetője Nagy Endre lesz – gondolta.³² Erősen kapacitálta őt annak érdekében, hogy vállalja el ezt a szerepet, amelynél „jobb és becsületesebb előfizetőgyűjtés nem lehet.”³³ Nagy Endre, aki 1930 őszén jött haza két hónapos amerikai körútjáról, ráállt, így Móricz a *Nyugat* 1930 karácsonyi számában³⁴ már bizvást közreadhatta a Nyugat Barátok Körének megalakulását. A lap jelesei 1930 szilveszterét együtt töltötték, s így az 1931. január 3-i megnyitón Móricz már bizvást mondhatta: „Kik a *Nyugat* barátai? Bizonyára nemcsak az írók, akik inkább áldozatai, hanem az olvasók, akik most már huszonnégy éve tartják fenn ezt a folyóiratot a szabad, bátor és európai irodalom számára.”³⁵

Móricz és Nagy Endre jóval előre megtervezett programmal állt elő: a hét valamenyi napja tartogatott érdekességeket. A hétfő a pszichológusoké lett, a kedd a költők,

³⁰ GELLÉRT, 1954. 579.; Márk Lajosról (1867–1942) lásd: TÜSKÉS ANNA: Márk Lajos élete és munkássága <http://real.mtak.hu/10880/1/2.017.pdf> (Letöltés: 2022. június 29.)

³¹ MÓRICZ VIRÁG: Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Budapest, 1967. Szépirodalmi, 114–491. [MÓRICZ VIRÁG, 1967.] SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Pozsony, 2013. Kalligram, 475–490.

³² MÓRICZ VIRÁG, 1967. 272–273.

³³ MÓRICZ VIRÁG, 1967. 273.

³⁴ MÓRICZ VIRÁG, 1967. 274. Móricz Zsigmond 1930 májusában alakította ki először a *Nyugat* előfizetőinek baráti köré szervezéséről szóló elképzelését. Célja a folyóirat és az előfizetők szorosabb kapcsolatának megteremtése volt. A Kör megalakulásáról a *Nyugat* 1930. november 16-i száma adott hírt. Lásd MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1930–1934. S. a. r.: Cséve Anna, Inzsöl Kata, Lengyel Imre Zsolt, Tardy Anna. Budapest, 2016. Noran Könyvesház, 49. [MÓRICZ, 2016]. A Naplók 47-es számú lábjegyzete szerint a Nyugat-Barátok Köre Irodalmi Szalonjának helyet adó klubhelyiség 1931. január 3-tól a Britannia, május 19-től a Bellevue szállodában volt. MÓRICZ, 2016. 49.

³⁵ MÓRICZ VIRÁG, 1967. 276.

a szerda a prózáíróké, a csütörtököt Nagy Endre kapta. (Péntekenként képzőművészek, szombatonként női alkotók léphettek a közönség elé.) Az egész elképzelés lelke Nagy Endre volt, aki ügyesen, szellemesen szórakoztatta a publikumot. Móricz Zsigmond ekkor mondta el köszöntőjét, amelyet a *Nyugat* 1931/9-es száma közölt.³⁶

A szöveg előszóban történő előadásra készült, ám írott műként is érdemes a figyelemre. A köszöntő a „kötelező” bevezető sorok után portréként értelmezhető. Mint ilyen, Móricz azon munkái közé tartozik, amelyekben színészekről–színésznőkről, rendezőkről (Ujházi Ede, Blaha Lujza, Jászai Mari, Rátkai Márton, Hevesi Sándor) nyújtott szubjektív értékelést.³⁷

A mű elején álló felvezető sorok a laudálandó személyt – annak páratlan hatását bizonyítandó – a mesék és legendák világába emeli: „Én nem tudom, van-e még egy párja ez világon, hogy van-e ma még egy ember, aki ennyi embert meg tud mozdítani és napról napra ugyanabban az órában délutáni álmából és egész napi kétségbeeséséből fel tud ébreszteni, hogy maga körré vonzza. Bizony mondom, könnyebb volt a mese fuvolásának és könnyebb volt a legendák szentjének a patkányokat és a farkasokat és a madarakat magához hívni, mint a mai döglődő gazdasági viszonyok mellett becsalogatni az embert az édes ige hallgatására.”³⁸ A *fuvolás* és a *legendák szentje* kifejezések ismert motívumokra és művekre mutatnak: a rágcsálóknak muzsikáló furulyás (vagy fuvolás) a hamelni patkányfogó történetére utal, míg a *legendák szentje* a madaraknak prédikáló, s a gubbíói farkast megszelídítő (és megtérítő) Assisi Szent Ferencet idézi.³⁹ Ezzel a gesztussal Móricz kimondatlanul a Nagy Endre-i teljesítménynek – a kor társadalmi szokásai közötti – szinte emberfeletti mivoltára utal.

Móricz leszögezi: mondandóját *olvassa*, tehát nem Nagy Endre módra rögtönzött beszédről van szó. Barátjában azt az embert dicséri, aki húsz éve áll a pódiumon, és „gyűl és torlódik felé a közönség, mint a szép híves patakra, hogy üdülést nyerjen az ő szavai forrásának csergedező csobogásán.”⁴⁰ A 42. *zsoltárra* rájátszó köszöntő emelkedett stílusa az újságírástól induló Nagy Endrét ünnepli, aki *ott* sem csak a „toll robotosa” volt, hanem az „ötletek tűzmestere”. „Azoknak az ötleteknek a villamos

³⁶ MÓRICZ ZSIGMOND: Nagy Endre. Köszöntő a Nyugat-Barátok Körének Nagy Endre-lakomáján. In: MÓRICZ, 1978. 689–691. *Nyugat*, 1931/9. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 29.) A szám nemcsak Móricz szövegét közli, hanem Kosztolányinak az íróról szóló esszéportréját, Mézáros László Nagy Endrét mintázó szobrának fotóját, illetve Gellért Oszkár *Csokor* című versét is. Az összeállítás előtt Nagy Endre *Találkozásom Jóbbal* című novellája áll. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 29.)

³⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Ujházi. In: MÓRICZ, 1978. 324–331.; Blaha Lujza, 332–334.; Jászai Mari, 416–417, Jászai Mari, 520–521.; Rátkai Márton, 579–580.; Hevesi Sándor, 743–747.

³⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Nagy Endre. In: MÓRICZ, 1978. 689.

³⁹ KOVÁCS ENDE: [A] hamelni patkányfogó. In: Világirodalmi lexikon IV. Főszerk. Király István. Budapest, 1975. Akadémiai, 186.; Ferenc, Assisi Szt. In: Magyar Katolikus Lexikon III. Főszerk. Dr. DIÓS ISTVÁN. Budapest, 1997. Szent István Társulat, 612. Vö.: ANTON ROTZETTER-WILLIBRORD-CHRISTIAN VAN DIJK-THADDÉ MATURA: Assisi Szent Ferenc. A kezdet, és ami abból megmaradt. Budapest, 1993. Vigília, 91.; Jókai-kódex XIV–XV. század. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi P. BALÁZS JÁNOS. Budapest, 1981. Akadémiai, 312–326.; Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból I. Középkor és reneszánsz. Szerk. BARTA JÁNOS és KLANICZAY TIBOR. Budapest, 1963. Tankönyvkiadó, 91–94.; Szent Ferenc prédikál a madaraknak. In: A magyar középkor irodalma. Vál. V. KOVÁCS SÁNDOR. Budapest, 1984. Szépirodalmi, 959–961.

⁴⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Nagy Endre. In: MÓRICZ, 1978. 689.

szikráztatója, amelyek az újságot kivilágosítják és sziporkázó fényükkel egy napra éltetik.⁴¹ A méltatás innentől kezdve két szempontból is tanulságos. Bizonyítani akarja, hogy Nagy Endre született író, nem pusztán sikeres konferanszié. Író, aki írói munkát végzett akkor is, amikor a színpadon állt. Az előszóban előadott mondatai a világtörténelem két évtizedének „legremekebb tükre”⁴²

A gondolatsor nyelvi-stilisztikai szempontból tudatosan megszerkesztett szöveg, amelynek hívó szintagmája éppen az ötletek tűzmestere szerkezet. Az itt olvasható *tűz főnév* a későbbiekben olyan szókapcsolatokat vonz, mint az ötletek *villamos szikráztatója*, *megvilágosítások ragyogó fénye*, *a nap fénye*, égi világosság, *fényt* kell sugározni, *karbunkulus*, *amely a sötétben is világít*, *fényben és árnyban*, *tűzvész*, *húszévi ragyogás*. Móricz prózája itt lírai magaslatokba emelkedik. Benne van az ünneplés elfogódottsága, az évforduló öröme és meghatódottsága. Nagy Endrében azt a bátor embert magasztalja, aki – kiállva a közönség elé – hitet sugároz, „az emberi jószág, az emberi idealizmus, az emberi megértés fanatizmusát.”⁴³ Csak azt sajnálja, hogy mindez nem volt (technikailag) meggrógzítható. A laudáció végén Móricz fennkölt bekezdést ír, amellyel méltóképpen ünnepli barátját: „Hogyan mondjam meg késő koroknak, hogy volt itt közöttünk egy író, aki úgy süvöltött fel, hogy nevetésbe fullasztott minden könnyet, s mégis a felviharzó kacagás helyén a könnycsepp harmatát hagyta vissza. A késő koroknak azt mondhatom, hogy sajnálhatják, hogy nem voltak jelen, s nem hallották akkor és akkor Nagy Endrét, aki egy szóval sebeket gyógyított és ugyanaval a szóval sebeket ütött: gyógyító sebeket ugyanazonokon a lelkeken.”⁴⁴ Eme erősen föltilizált beszéd – egybeolvassa a naplórészletekkel – rámutat arra is, hogy a nyilvánosságunk szánt szövegek és a naplóban rögzített gondolatok gyakran ellentmondanak egymásnak. A napló, a magánhasználatra szóló végtelen szövegfolyam a gyónás, vallomás, vezeklés, a „[p]arttalan és különböző műfajokba szétágazó vég nélküli írás”⁴⁵ színtere, amelyben számos műcsíra, vázlat, műrészlet is helyet kapott.

A napló számos esetben egy-egy érzelmi felindulás levezetésének terepe is. Az 1931. május 15-i, a *Nyugattal* kapcsolatos töprengések között van néhány izgalmas mondat. A bekezdésben Móricz azt emlegeti, hogy az 1931. május 9–18. között megrendezett Budapesti Nemzetközi Vásáron, a Magyar Írók Szalonjában (amely egyébként az ő ötlete volt) felolvasott néhány adomát.⁴⁶ „Nincs különösebb sikerem, de legalább kénytelen voltam kicsit népszónokká lenni. Még ezt is meg kell tanulnom. Érdekes, hogy Nagy Endre zavart a legjobban, előtte rösteltem magam, s csak olyankor merek beszélni, ha ő nincs ott.”⁴⁷ Ez utóbbi mondat arra enged következtetni, hogy Móricz

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ MÓRICZ, 1978. 690.

⁴⁴ MÓRICZ, 1978. 691.

⁴⁵ CSÉVE ANNA: Előszó. In: MÓRICZ, 2010. 23.

⁴⁶ MÓRICZ, 2016. 65.; 69. Vö.: MÓRICZ ZSIGMOND: A könyv és az író a vásáron. *Nyugat*, 1931. 11. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 25.)

⁴⁷ MÓRICZ, 2016. 69–70. Móricz az eseménnyel összefüggésben önkritikusan megjegyzi: „A megnyitás majdnem tragikus lett, mert nem tudok beszélni. Nincs sem gyakorlatom, se képességem a beszédre. Megírni megírom a beszédet.” MÓRICZ, 2016. 69.

zavarban van, amikor Nagy Endre előtt kell megszólalnia. A legendás konferanszié, aki ekkor már több mint két évtizede folyamatosan színpadon van, nyilván fesztele-
nebbül nyilatkozik meg a publikum előtt, mint a magányosan alkotó író. A bekezdés
következő mondata azonban a gondolatot másfelé vezeti: „Viszont Nagy Endre nem
mer ezek elé kilépni. Neki ez szabadon járó vadállatok csordája, s nem tud velük be-
szélni. Egyszer megpróbálta, s pár pillanat alatt kisült, hogy nem hallják, nem értik.
Az ő híres és nagyszerű konferánszai csak előkelő és zárt teremben sikerül(nek). Ide
csak methodista prédikátor vagy szocialista agitátor állhat ki. Szóval a népszónok.”⁴⁸
A szövegdarab tágasabb kontextusából kiderül, a Vásár megnyitásakor a felolvasásra
kiszemelt helyiség „akusztikája rettenetes” volt (...) A hangom majd beszakadt, s nem
hallották...”⁴⁹ Móricz szerint az intimebb megnyilatkozás ebben a térben lehetetlen,
itt csak a harsány szónoklat él meg. Ezért nem mer kilépni Nagy Endre a Vásár tö-
mege elé.

1933. január elsején Móricz naplójában az előző szilveszterről szólva nehezményezi,
hogy Nagy Endre karácsonyra „elutazott a tengerre”, így cserbenhagyta őt a másor
összeállításakor. Arról is beszél, hogy a Nyugat-Barátok Köre produkcióinak korábbi
sikeres kultusza kezd megfakulni, s az utóbbi, 1932. november 17-i Arany János-, s
a november 24-i Petőfi-esten, ahol mindkét esetben Ascher Oszkár szavalt, a „nézők
eléggé kevesen voltak.”⁵⁰

Az erős fejfájásról évekig panaszkodó Nagy Endrével Móricz 1935 júliusában Hé-
vízen együtt nyaral. Az ekkori szövegrészletekben nem pusztán az az érdekes, ahogy a
naplóról rögzíti barátja kései szerelmi bonyodalmait és a nőkről alkotott véleményét,⁵¹
hanem az a passzus a lényeges, amelyben Nagy Endre írói önjellemzése található.⁵²
(Ennek fényében jól látható az a törekvése, amely szerint *A kabaré regénye* vagy a
Párizs, 1913 egyes fejezetei gyakran jól szerkesztett, poentírozott novellák vagy anek-
doták.)

IV.

Nagy Endre imádott fia, a számtalan műtéten átesett Prutyi⁵³ 1936. február elején
(valószínűleg) agydaganatban meghalt.⁵⁴ Móricz Zsigmond 1936. február 6-án meg-

⁴⁸ MÓRICZ, 2016. 70.

⁴⁹ MÓRICZ, 2016. 69.

⁵⁰ MÓRICZ, 2016. 194–195.

⁵¹ MÓRICZ VIRÁG: Tíz év, I. 1981. 496–504. [MÓRICZ VIRÁG I., 1981.]

⁵² „Én különben is az az író vagyok, hogy szeméremből vagy mért, én képtelen vagyok egy élményt leírni. Én ha leír-
rok valamit, ami megtörtént, az már az agyvelőmben átalakul, s meg van hamisítva. Én abból anekdotát csinállok,
vagy valami műfajt, én nem tudom az egyszerű valóságot leírni, én attól undorodom, hogy vallomást tegyek: nem
tudom, mért, felibe akarok kerekedni az életnek, és irodalomba akarom olvasztani a tényt...” MÓRICZ VIRÁG, I.
1981. 497–498.

⁵³ Vö. KELLÉR ANDOR: Kártyacsata Prutyival. In: K. A.: Az élet édes tarkasága. Budapest, 1973. Magvető, 205–207.
Kellér Andor szerint ifj. Nagy Endrét huszonhatszor műtötték. (KELLÉR ANDOR: Az öregedő Nagy Endre. In: K.
A.: Az élet édes tarkasága. Budapest, 1973. Magvető, 195–204. [KELLÉR, 1973.] 202.) Márai magát a „készéges,
tartózkodó és szomorú”, huszonkilenc évesen eltávozott fiatalembert idézi, aki azt mondja nem sokkal halála előtt:
tizenhatodszor fogják műteni. MÁRAI SÁNDOR: Prutyi. Ujság, 1938. február 4. 5.

⁵⁴ A gyötrő fejfájásról panaszkodó Prutyit sok orvos megvizsgálja, végül egy specialista „gennyes homloküreg-

rendítő levélben fordult barátjához. A szöveg nemcsak azért felkavaró, mert benne Móricz visszaemlékszik arra a felejthetetlen traumára, amelyet két kisfia elvesztése okozott számára, hanem azért is, mert felidézi a pályája elején járó író önemesztő vívódásait is:

Drága Endrém,

Órákig némán ültem, napokig nem bírtam gondolathoz jutni. Mintha a magam fiát vesztettem volna újra el. Minden legkisebb mozzanat újra felégett bennem. Mikor az első kisfiam meghalt, azt hittem, én is meghalok. Ott voltam reménytelen élettemmel, még semmi más életalapom nem volt, csak *Az Újság* könyörfzetése, amit nem tudtam le sem dolgozni, mert mindig égetett a szegény, ahányszor felvettem a száz koronás fizetést. Írásaimat nemcsak nem adták ki, de már ki volt alakulva a vélemény felőlem, hogy tehetségtelen vagyok, és sohasem lesz belőle[m] semmi.⁵⁵

Móricz ezután megindító módon írja le, hogyan veszítette el mindkét kisfiát; a folytatásban visszatér Nagy Endre gyászára:

„Évekig felriadtam álmomból, hogy a két fiúval játszom ... ez lesz az életem? ... S itt vagyok ma is, kiteljesítetlenül, féléletnek tekintem az életemet, hogy nincs fiam s ha a te Bandikádat láttam, mindig meghomályosodott a szemem s úgy szerettem, mint a magamét és együtt éltem veletek, reménykedtem, búsultam és számolgattam ennek [a] nyomorék életnek szeszélyeit.”⁵⁶

A fenti sorok kulcsot adnak Móricz Zsigmond személyiségének egyik fő dilemmájához: nevezetesen ahhoz, hogy három leánya mellett életéből mennyire hiányzott egy *fiú*. (Az író azt szerette volna, ha Simonyi Mária fiút szül neki, a színésznő azonban nem akart gyermeket.⁵⁷ És talán itt van a magyarázata annak, hogy ki is volt Móricz Imre...) Ifj. Nagy Endre időlegesen mintha Móricz Zsigmond saját – meg nem született – fiát jelentette volna...

A levél (amely egy pillanatra még az írás értelmetlenségét is fölveti) általános létfilozófiai, már-már nihilista futamokkal zárul: „Sírok veletek és lethargiában vagyok veletek, egy darabig még élünk s aztán por és hamu. Milyen kár, hogy nincsen feltámadás, ahol velük újra találkozunk és újra játszhatunk a gyermeknevelés kis szórakozását és azt a sok édes reménységet, amit bele tudunk rakni az álmokba és az értük kínlódó vergődésekbe, mikor úgysem tehetünk értük semmit s ők sem tehetnek magukért semmit s nem mondhatunk mást, csak hogy jól jártak: minden nap ajándék, amennyivel hamarabb szabadul a rab.”⁵⁸

gyulladás” állapít meg nála; ezután kezdődik a műtétek sorozata. Nagy Endre 1938. február 9-i írásában a „meningitis szilaj görcseit” említi. BÁNOS TIBOR: Nagy Endre. Budapest, 2000. Atheneum 2000. 229–231. [BÁNOS, 2000.]

⁵⁵ Móricz Zsigmond levele Nagy Endréhez. SCHEIBER, 1958. 274. (F. CSANAK, II. 1963. 161.)

⁵⁶ F. CSANAK, II. 1963. 161.

⁵⁷ VÖ.: HAMAR PÉTER: Móricz Zsigmond utolsó szerelme. Budapest, 2007. Kairosz, 158.

⁵⁸ SCHEIBER, 1958. 274. ; F. CSANAK, II. 1963. 161–162.

V.

Nagy Endre cikkei 1929-től megszorodnak a *Nyugat*-ban.⁵⁹ A harmincas évek közepén írja legmaradandóbb könyveit: visszatért az irodalomhoz. Ismét író lett, ami mindig is szeretett volna lenni. Az *Újság* jelentette meg 1935-ban a *Párizs, 1913*-at, az *Egy város regényét* 1936 decemberében kezdi el közölni; *A kabaré regénye* 1935-ben a *Nyugat* kiadásában jelent meg. E három kötet ma is bizonyítéka annak, hogy – néhány túlírt részlet ellenére – Nagy Endre tehetséges alkotó volt. Gördülékeny stílusa, a fejezetek csattanóra záró szerkesztése, hangulatteremtő képessége okán ma is olvasható.

1938. május 5-én – feltehetően maga is agydaganatban – meghalt.⁶⁰ Személyisége, humora, ötletessége, s láttuk, fiának jótékony jelenléte nagyon hiányzott Móricznak. *Tíz év* című könyvében Móricz Virág idéz egy 1938. augusztus 5. és augusztus 8. között született feljegyzést, amelyben apja több, Nagy Endrével Hévízen töltött nyári együttlétre emlékszik: „Nem lehet leírni szavainak báját. Ha a szót leírom, szó lesz belőle, szótári, leltári, megporosodott, elhasznált, fényesre koptatott szó, ha ő kiejtette, akkor az nem szó volt, hanem az ő vérenek csöppje. Kispriccelt. De azért nem, az erekből, hanem a tubusból, amelyben a humorát tartotta.”⁶¹ Míg e sorokban Móricz Nagy Endrét, az élőszó művészét-mesterét emlegeti, a következő bekezdésben a „pesti kabaré atyját” maga *konkurens* mintájaként aposztrofálva abszurd magasságba emeli: „Most már könnyű írni róla. Az ember akármit ír, nincs itt a konkurens mintakép. Aki ismerte, örül, ha emlékezhetik rá, s megszépíti a szavakat, miket kap, aki nem ismert? van ilyen? Aki van, nem számít. A kínaiak nem ismerték. Százezer számra esnek el, s nem tudják, ki volt Nagy Endre. De mi még néhányan tudjuk, s együtt élünk vele, akár van itt, akár nincs.”⁶²

Schöpflin Aladár a Nagy Endréről szóló nekrológját a következő szavakkal zárta: „A közönség hálátlan. Félek, hamar el fogják felejteni, írásait talán már felejtik is. De nekünk, akik vele éltük át a magyar szellem egy emberöltőjét, szép emlékeink között fog maradni.”⁶³

⁵⁹ Közülük fontosabbak: NAGY ENDRE: Hajnali beszélgetések Jókairól, *Nyugat*, 1929/4–10.; Ady Endre pártállása, *Nyugat*, 1929/22–23.; Ujházi Ede arcképe. *Nyugat*, 1930. 4.; Amerika! Amerika!: Ahogy egy európai látja. *Nyugat*, 1931/1–4.; Fatornyos hazám. *Nyugat*, 1932. 7.; Fiam. *Nyugat*, 1933. 9–11. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2022. június 29.)

⁶⁰ Kellér Andor azt írja: „A boncolás agyérelmeszesedést állapított meg, de egyetlen ismerőse sem hitt ebben; mind azt hajtogatta: a fia után halt.” KELLÉR ANDOR: Nagy Endre. Kortárs, 1958. 8. sz. 349.; KELLÉR, 1973. 203. Nagy Endre folytonos fejfájásairól Móricz is megemlékezik. 1935. augusztus 2-án a „Szervusz, Endre, hogy vagy?” kérdésre a megszólított riasztó választ ad: „Á, ez rettenetes, barátom, meg vagyok örülve, reggel olyan fejfájással ébredtem, azt nem lehet elmondani, mintha egy acélszerkezet volna beillesztve a fejembe, ami semmiképpen nem helyezhető el ... tisztára örület ... még ilyet nem láttam.” MÓRICZ VIRÁG, I. 1981. 501.

⁶¹ MÓRICZ VIRÁG, II. 1981. 176.

⁶² MÓRICZ VIRÁG, II. 1981. 176.

⁶³ SCHÖPFLIN ALADÁR: Búcsú Nagy Endrétől. *Nyugat*, 1938. 6. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.)

És valóban: Kellér Andor 1958-ban kísérőtanulmánnyal kiadta három regényét és néhány portróját.⁶⁴ 1989 és 2011 között megjelent egy-két műve,⁶⁵ 2012-től kezdve pár kötete e-könyvként is hozzáférhető.⁶⁶ Bános Tibor 2000-ben kis könyvet,⁶⁷ műfaj-monográfiájában több oldalt szentelt neki.⁶⁸ Fráter Zoltán szép esszében szólt róla.⁶⁹ Kortársai közül többen idézték alakját: Lányi Viktor,⁷⁰ Kállay Miklós,⁷¹ Kosztolányi Dezső⁷² arcképei, illetve Dénes Zsófia,⁷³ Tersánszky Józsi Jenő,⁷⁴ Bogáti Péter⁷⁵ emlékezései mellett a legmeghatóbb szavakat Nagy Endre halálakor Karinthy Frigyes⁷⁶ vetette papírra.

Kortársai közül sokan csak a humoristát látták benne. Az ő traumája kétségtelenül a kabaré volt. Lelke mélyén azonban mindig azt érezte, hogy hivatott író, aki csak ideiglenesen áll, hol dadogva, hol bölcs humorral a színpadi reflektorfényben, holott valójában írni szeretne. És közben elment az élete. Igényes, mondhatni kritikai kabarét teremtett. És sosem volt elégedett. Sokat keresett, ám a pénz nem tette boldoggá.

Ma olvasva őt úgy érzem, felfedezésre méltó szerző. Életproblémája, az elaprózódás és a nagy mű megírásának igénye hasonlít a Karinthy-szindrómához. Néhány novellája, tárcája, kisregénye, s mindenekelőtt az *Egy város regénye* és *A kabaré regénye* számos, a legjelentősebb kortársak teljesítményéhez mérhető fejezetet tartalmaz. Aki meg tudta alkotni a huszadik század eleji Nagyvárad szellemi portróját, aki képes volt memoárjában eleven lendülettel ábrázolni a magyar kabaré kialakulását, születését, s ebben saját szerepét, s aki oly megrendítően tudta önnön idegenségét megrajzolni az imádott Párizs lenyűgöző világában, az mindenképpen méltó az írói rangra.

A benne munkáló kettősséget legértőbben Kosztolányi fejezte ki a Nagy Endre-lakoma alkalmából született, tíztételes írásában. Néhány ecsetvonással megfesti külsejét: „Szikár, férfias alak a színpad peremén, bordó függöny előtt, hadonászó kézzel, erős

⁶⁴ NAGY ENDRE: Várad – Pest – Párizs. Budapest, 1958. Szépirodalmi, (A kötet előszava Kellér Andornak a 48. és az 52. lábjegyzetben említett írása, *Az öregedő Nagy Endre*. KELLÉR, 1973.)

⁶⁵ Szerelmesek kalauza, 1989, 2009, 2011; Öregek kalauza, 2000; A kockás város, 1998; 2009; A kabaré regénye, 2010; Apostol a hódáságon, 2010; Párizs, 1913, 2011.

⁶⁶ A kockás város, 2012; Apostol a hódáságon, 2012; A Geódhyek, 2016; Szerelmesek kalauza, 2016, Párizs, 1913, 2016, 2018; Udvari történet, 2017; Egy város regénye, 2018; A kabaré regénye, 2018; Hajnali beszélgetések Lukits Milossal, 2018; A misokai földkirály, 2019.

⁶⁷ BÁNOS, 2000. (Lásd az 54-es lábjegyzetet.)

⁶⁸ BÁNOS TIBOR: A pesti kabaré 100 éve (1907–2007). Budapest, 2008. Vince, 21–23; 25–28; 30–32, 34–47, 51–53; 71–78; 88–90; 102–105.

⁶⁹ FRÁTER ZOLTÁN: A beszélő író. Élet és Irodalom, 1997. 3. sz. 4.

⁷⁰ LÁNYI VIKTOR: Nagy Endre: Portré-kísérlet. Nyugat, 1926. 24. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 28.)

⁷¹ KÁLLAY MIKLÓS, Nagy Endre, a beszélő író. Literatura, 1926. 1. sz. 13.

⁷² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Nagy Endre. Karc. Nyugat, 1931. 9. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 28.) [KOSZTOLÁNYI, 1931.] Újraközlve: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Nagy Endre. In: K. D.: Egy ég alatt. S. a. r.: RÉZ PÁL. Budapest, 1977. Szépirodalmi, 195–198. [KOSZTOLÁNYI, 1977]

⁷³ DÉNES ZSÓFIA: Nagy Endre. A Toll, 1938. július 22. 215–220.

⁷⁴ TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Nagy Endre. In: T. J. J.: Nagy árnyakról bizalmasan. Budapest, 1962. Szépirodalmi, 82–109.

⁷⁵ BOGÁTI PÉTER: „Scripta volant, verba manent” Emlékezés Nagy Endrére, Élet és Irodalom, 1963. 18. sz. 4.

⁷⁶ KARINTHY FRIGYES: Egyoldalú magánbeszélgetés Nagy Endrével. Pesti Napló, 1938. május 8. 11. (Az írás megjelent a Keleti Újság 1938. május 23-i számának 11. oldalán is.) Idézi teljes terjedelemben BÁNOS, 2000. 236–239.

villanyfényben. (...) Úgy rémlik, hogy mindig kissé erőlködik, s mindig kissé zavart.”⁷⁷ Az ötödik tétel nyitó mondatában azonban ott az elismerés: „Valóban csodálkozik is: hogy került a színpadra, a dobogóra ő, a vérbeli író?”⁷⁸ Kosztolányinak a hetedik egységben sikerül paradox módon (és szinte lírai nyelven) megragadnia a humorista (és a költő) ironikus világszemléletét: „Egyszer valaki humoristának nevezte. Erre ő halkán ezt mondta maga elé: nihilista. Az igazi humorista nihilista. Erkölcse a dolgok örök viszonylagossága. A világ tragikus kicsiségét látja, amint a költő a világ tragikus nagyságát. Ha előtte a Himalayát dicsérem, okvetlenül arra gondol, hogy nem is olyan nagy s lázasan dolgozó képzelete máris hajlandó egy porszemet a Himalaya törvényes ellenjelöltjéül fölléptetni. Ő is a végtelennel foglalkozik, akár a költő, de nem a végtelen nagy számokkal, hanem a végtelen kis számokkal. Fagyban ég el, amint a költő lángban. A humorista jéghegyek hátán didereg a világ végén s a semmibe lógatja lábát.”⁷⁹

*

Nekünk, az utókor *felejtőinek* és újraolvasóinak megadatik, hogy ismét együtt lássuk őket, Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, Kosztolányi Dezsőt, Nagy Endrét, Schöpflin Aladárt, Karinthy Frigyeset, Babits Mihályt, amint a világ végéről visszanéznek ránk és vallják Adyval:

S ha a Lehetetlent nem tudtuk lebírni,
Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni.

⁷⁷ KOSZTOLÁNYI, 1931.; KOSZTOLÁNYI, 1977, 195–196.

⁷⁸ KOSZTOLÁNYI, 1931.; KOSZTOLÁNYI, 1977, 196

⁷⁹ KOSZTOLÁNYI, 1931. KOSZTOLÁNYI, 1977, 197. (A kötetbeli közlés nem egyezik meg *pontosan* a *Nyugatra*ban olvasható szöveggel. A folyóirat a *Himalaya* alakot használja.)